

BİRLEŞİK FİLLER VE VURGU: -İVER- ŞEKLİNİN GÖREVLERİNİ TESPİTTE VURGUNUN ROLÜ

Nurettin DEMİR

Konu:

Aşağıda, değişik görevlerle kullanılabilen bazı yardımcı fiillerin, anlamca kendinden önceki zarffiil eklerini de bünyelerine almasıyla ortaya çıkmış şekillerin görevlerinin tespitinde vurgunun önemli bir rol oynadığı şeklinde daha önce bir Güney Anadolu ağzından hareketle dile getirdiğim kanaatimin¹ Türkiye Türkçesi edebî dili için de geçerli olduğunu bir örnekle göstermeye çalışacağım. Ele alacağım şekil Türkiye Türkçesinde "yardımcı fiil" olarak da kullanılabilen *ver-*'in kendinden önceki zarffiil ekiyle görevce kaynaşması sonucu ortaya çıkmış olan, çok sık ve çeşitli görevlerle kullanılan *-iver-*'dir. Tezimi ispata çalışırken, söz konusu şeklin nasıl bir görev yerine getirdiği meselesini detaylarıyla ele almayacak, küçük bazı düzeltmelerle aşağıda özetleyeceğim, bilinen en yaygın görevlerinden hareket edeceğim. Birleşik fiillerde birinci fiilin isimle kurulan bir birleşik fiil olup olmaması, birleşik fiilin cümle içinde kullanıldığı yer, unsurlardan birinin olumlu veya olumsuzluğu, nesnenin belirsizliği gibi çeşitli sebepler birliğin vurgusunu etkilemektedir. Bu yüzden araştırmamda *-iver-*'in sadece olumlu bir ana cümlenin yüklemi durumundayken yerine getirdiği görevlerden hareket edeceğim. Örneklerin edebî eserlerden veya dilbilgisi kitaplarından alınmış olması halinde örneğin hemen peşinden kaynak verilecektir. Bu tür örneklerdeki vurgu işareti tarafımdan eklenecektir.

¹ Demir 1992; ayrıca bk. Johanson 1991, 100; 1992, 240.

Her iki unsuru da fiil olan birleşik fiiller :

Genellikle kendi manasıyla kullanılan zarffiil eki almış bir fiil ve asıl manasını kaybederek gramatikal görevlere sahip, bir ana cümlemin yüklemi olabilme yeteneğini kaybetmiş² "*tasviri fiil*" veya "*yardımcı fiil*" adı da verilen sınırlı sayıda fiille kurulan her iki unsuru da fiil olan "*birleşik fiiller*" Türkçe'nin her devresinde karşımıza çıkar. Alışverişte bulunduğu yapı bakımından farklı diller için Türkçenin çekici [Atraktiv]³ özelliklerinden biri durumundaki bu tür fiil birleşmeleri, Türkçeye münasebette bulunan bazı dillerde benzer şekillerin ortaya çıkmasına örnek teşkil eder.⁴ Dilbilimsel Türkolojide birleşik fiiller, bilhassa böyle birliklerin görevleri etrafında yoğunlaşan çeşitli tartışmalara konu olmuştur ve olmaktadır.⁵

Zarf fiil + yardımcı fiil :

Her iki unsuru da fiil olan birleşik fiillerde birinci fiil genellikle ünlü veya *-ip* zarffiil eklerinden birini alır. Söz dizimi açısından yardımcı fiiller birliğin temel unsurudurlar [Basissegment]; kendi manasıyla kullanılan birinci fiil ona bağlıdır.⁶ Anlam açısından ise yardımcı fiil kendisinden önceki zarffiil ekini de bünyesine alarak birinci fiilin gösterdiği eylemi genellikle tasvir eder, başka bir deyişle "*kılınış*" veya "*tarz*" [Aktionsart] bildirir.⁷ Bu aynı zamanda Türkçe söz diziminin tamlayanın tamlanandan önce gelmesi prensibinden, Türkçenin tamlananın tamlayandan önce gelmesi şeklindeki morfolojik prensibine geçişin, Johanson'un deyimiyle, cümledeki bitişken olmayan unsurların kelimedeki bitişken unsurlar durumuna gelmesinin, yani *ekleşmesinin* ilk basamağını oluşturur: ((*bak-ip*)Ş *dur-*) > (*bak-İ(-ip dur-)*).⁸ Söz konusu ekleşmeyle birlikteki yardımcı fiilin asıl anlamıyla kullanımdan kalkması gerekmez: (*bak-ip*) + (*dur-*)*du* 'baktı ve durdu': (*bak-*)*-ip dur-*)*du* 'sürekli baktı'. Söz konusu ekleşme Türk dillerinin hepsinde aynı hızla

² Bk. Johanson 1988; 1990, 137 vd.

³ Terim hakkında bk. Johanson 1992, 199 vd. Aşağıda Türkçeleştirmeye çalıştığımız dilbilimle ilgili terimlerin köşeli parantez içinde Almanca karşılıklarını verirken de bu terimlerin Johanson'un yazılarındaki kullanılışları göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Johanson 1992.

⁵ Bk. msl. Juldışev 1965; 1975; Nasilov 1975; Schönig 1984; Scharlipp 1984; Şçeka 1986; Demir 1992a, 1992b, 1993.

⁶ Bk. Johanson 1974, 104; 1990, 137 vd.; 1991, 100.

⁷ Johanson ulaçekiyle yardımcı fiilin kaynaşarak ekleşmeye başlamasıyla ortaya çıkan şekillere, görevce bazı dillerdeki - msl. cermen ve slav dilleri - fiil öneklerine benzemeleri yüzünden, söz konusu öneklerin batı dillerindeki adı olan »Präverb« teriminden hareketle diğer yazılarımda benim de kullandığım »Postverb« adını verir (1974; 1991, 3; 1992, 192; Demir 1993; ayrıca bk. Menges 1933, 164; 1959, 477 vd.; 1968, 151).

⁸ Johanson 1974, 1992, 192, 239 vd.

gelişmez. Birisi eki en uzun biçimiyle muhafaza ederken diğeri kısaltabilir; hatta yardımcı fiil tamamıyla kaybolabilir, ses uyumlarına bağlanmak yoluyla ekin kökeni bulanıklaşabilir.⁹ Bir dilde ekleşmekte olan şeklin hem fonetik hem de görevsel açıdan değişik varyantları aynı anda görülebilir. Burada mesela Türk dillerinde *-ip turur*'dan türemiş çok değişik varyantlarla karşımıza çıkan şekillerin, kılınış bildirmeleri yanında bazı dillerde şimdiki zaman, bazılarındaysa geçmiş zaman eki olarak kullanılabilirdiğini; Hakasçada muhtemelen aynı kökten gelen ve uzun şeklin kısa şekle kaynaklık ettiği *-çA, -(p)çAdir* gibi şimdiki zaman eklerinin var olduğunu (Karpov 1966, 201 vd.); Anadolu ağızlarında *-ayorır/-ayörür, -ip yatır, -ip durur* gibi şekillerin değişik varyantlar ve manalarla karşımıza çıktığını hatırlatmakla yetiniyorum (Buluç 1974; Brendemoen 1987; Demir 1993).

Çekimli fiil + yardımcı fiil :

Türkçede birleşik fiillerin kurulmasının ikinci yolu ise bilhassa Türkiye Türkçesinde görülen, seyrek de olsa diğer Türk dillerinde, mesela Azeri Türkçesinde de rastlanan birinci fiilin zarffiil eki değil fiil çekimeklerinden birisini almasıdır:¹⁰ */.../ şehrin sokaklarında dolaştım durdum* (Pamuk 1990, 128) *'/.../ şehrin sokaklarında uzun süre dolaştım', Kıpırdanır dururum* (Atılğan 1985, 18) *'Sürekli/tekrar tekrar kıpırdanırım', /.../ habire surat eder durur* (Ağaoğlu 1981, 115) *'/.../ her zaman/aralıksız surat eder'. /.../ ma'sum bahışlar bir-birine dikilir g alırdı* (Rüstemov 1960, 160) *'/.../ Masum bakışlar kısa bir süre için/birdenbire birbirine dikilirdi'. Bu durumda örneklerde de görüldüğü gibi birinci fiilden sonra gelen şekil, yardımcı fiilden sonra gelenin aynısıdır. Yardımcı fiilden sonra gelen ek *-irdi* vb. gibi karmaşık bir şekilde, kendi anlamıyla kullanılan fiilden sonra ekin sadece birinci bölümü gelebilir: */.../ sürer giderdi* (Buğra 1972, 151) *'Sürmeye devam ederdi', Bakar dururdum* (Kutlu 1986, 9) *'Sürekli/tekrar tekrar bakardım'. Burada söz dizimi bakımından iki ana cümle, anlam bakımından ise gene ikinci fiilin birinci fiilin gösterdiği oluşu tasvir ettiği bir durum söz konusudur. Mesele başka bir araştırmamda (1993) ayrıntılarıyla incelenmiş olduğu için burada üzerinde fazla durmak istemiyorum. Ancak şu hususlara işaret etmenin faydalı olacağı kanaatindeyim: Bu tür birleşik fiiller birtakım yapı ve söz dizimi kurallarına tabidirler. Zarffiüllerle kurulan birleşik fiillerin kullanıldığı her yerde kullanılmazlar, temel cümle yüklemleştircilerinden hepsiyle kurulamazlar. Birleşik fiiller hakkında bilgi veren kaynaklarda zaman zaman, bu birleşmelerin anlamca ünlüyle biten zarffiüllere yahut da hem ünlü hem de *-ip* ekiyle biten zarffiüllerle kurulan birleşiklere**

⁹ Bunun bazı örnekleriyle hakkında bk. Johanson 1976; 1976a; Brendemoen 1987.

¹⁰ Bk. msl. Kononov 1956, 210 vd.; Şçeka 1986, 75 vd.; Rüstemov 1960, 159 vd.

tekabül ettiği şeklinde bazı görüşler var ise de bunlar yanlıştır, bu tarzdaki birleşik fiiller görevce *-ip* ulacı ile kurulanların aynısıdır.

Türkiye Türkçesinde birleşik fiiller :

Türkiye Türkçesinin diğer Türk dillerine nazaran, birleşik fiiller açısından oldukça fakir olduğu dilbilimsel Türkolojide yaygınlık kazanmış bir görüştür.¹¹ Söz konusu görüşün yazı dili ve kısmen de bazı Anadolu ağızları için belli bir geçerliliği olduğu söylenebilir de bu, elimizde doğru neticelere götürecek yeterli malzeme olduğu için Türkiye Türkçesindeki birleşik fiillerin incelenmesine engel teşkil etmez. Yapılacak teferruatlı araştırmalar, sadece Türkiye Türkçesindeki birleşik fiillerle ilgili sınırlı, eksik, hatta yanlış bilgilerimizi düzeltmek ve genişletmekle kalmaz, diğer Türk dilleri için de geçerli olabilecek sonuçlar elde etmemize yarayabilir. Nitekim daha önce (1992) bir Güney Anadolu ağzından hareketle, bu ağızda kullanılan ve kılınış gösteren *-ip dur-*'la aynı morfolojik unsurlara sahip olabilen kesin şimdiki zaman şekli *-ipduru(r)*'un vurgu sayesinde birbirinden ayrılabilmesine işaret etmiştim: *Ba'kıp durur* 'Sürekli bakar' : *Baki'pdurur* 'Şu anda bakmakta'. Bu yazıda edebî dilden bir örnekle destekleyeceğim bu görüşümün sadece Türkiye Türkçesinde değil diğer Türk dillerindeki morfolojik açıdan aynı olmakla birlikte, farklı görevler alabilen şekiller için de geçerli olabileceğine inanıyorum.

Türkiye Türkçesinde vurgu :

Türkiye Türkçesinin vurgu sistemi dilbilimsel Türkolojide araştırmacıların dikkatini çekmiş ve değişik tartışmalara konu olmuştur. Gramerlerde, genellikle Türkçede vurgunun bazı istisnalarıyla kelimenin son hecesinde bulunduğu şeklinde kısa bilgiler verilmekle yetinilir. Bilhassa batılı alimlerce yapılan, özellikle kelime vurgusu etrafında yoğunlaşan araştırmalarda ise vurgunun türü, nerede bulunduğu ve vurgunun anlam ayırıcı bir role sahip olup olmadığı gibi hususlar ele alınır.¹² Bu tartışmalar zaman zaman araştırmacıların kendi ana dillerindeki vurgunun türüne ve yerine göre Türkçe vurguyu algıladıkları şeklindeki ithamlara kadar gider.¹³ Mesele henüz kesin bir çözüme kavuşmuş değildir. Ben bu araştırmamda vurgu terimini Benzing 1941'deki anlam ayırıcı değere sahip "Hochton" manasında kullanacağım.

¹¹ Konuyla ilgili bk. msl. Gabain 1953, 1; Deny 1921, 514; Menges 1956, 69; 1968, 155; Räsänen 1957; Mihajlov 1965, 8.

¹² Bu araştırma çerçevesinde Türkiye Türkçesinde vurgu ile ilgili tartışmaların hepsinin ele alınması mümkün değildir; konuyla ilgili araştırmalar ve geniş bilgi için bk. Grønbech 1940; Krámský 1990, 320 vd.; ayrıca bk. Şçeka 1989.

¹³ Bk. msl. Grønbech 1940, 384.

Birleşik Fiillerin Vurgusu :

Arat Altaycadaki birleşik fiillerle ilgili çalışmasında, fazla açıklayıcı bilgi vermemekle birlikte, birliklerin görevini tespitinde vurgunun önemli bir rol oynadığına işaret eder ve aynen şunları yazar: "Bei diesen Zusammensetzungen ist es schwierig, sofort zu erkennen, ob es sich um ein Haupt- oder Hilfsverbum handelt. Dabei spielt die Betonung eine große Rolle; das Hauptverbum wird meistens betont, während das Hilfszeitwort unbetont bleibt" (Arat 1928, 3). Ancak daha sonra yapılan diğer Türk dillerindeki benzer konularla ilgili çalışmalarda bu hususa dikkat edilmemiştir (krş. Demir 1992, 1993). Türkiye Türkçesi gramerlerinde de birleşik fiillerin vurgusuyla ilgili bilgi mevcut değildir. Türkiye Türkçesinin prozodik unsurlarıyla ilgili araştırmalardaysa birleşik fiillerin vurgusuna dair önemli birşey bulunmaz. Mesela Collinder birleşik fiillerde iki unsurun da kendi vurgusunu koruduğuna işaret etmekle yetinir: "*baka'ka`ldı*, 'blieb schauen', *gide'bilir*, 'kann gehen'" (1939, 45). Grønbech Türkçede 'akzentin olmadığı', 'vurgu farkının fonolojik açıdan herhangi bir önem taşımadığı'¹⁴ görüşünü savunmakla birlikte, anlamca birinci unsurları ağır basan isim veya fiil gruplarında ["Nominal- oder Verbalgruppen"] vurgunun önemli bir faktör haline geldiğini belirtir (1940, 378 vd.; krş. Benzing 1941; Collinder 1941). Yazar bununla son çekim edatları [Postpositionen] veya zarflarla [Adverbien] kurulmuş birlikler ve birleşik fiilleri kasteder: *bulma'k için*, *baka' kalır*, *gide' bilir* vs. Grønbech bu dağılımı şu şekilde açıklar: "Hier liegt der begriffliche Schwerpunkt auf dem ersten Glied, während das zweite mehr oder weniger den Charakter eines grammatischen Formans hat, weshalb das letztere überaus häufig ganz unbetont bleibt" (a. g. e., 381). Ancak bu bir kural değildir: "/.../ in langsamer Rede erhält auch das letzte Glied eine fühlbare Betonung": *gide' bilir* (a. g. y.).

Tekin (1991) Ergin, Gencan ve Banguoğlu'nun gramerlerindeki vurguyla ilgili bilgileri özetleyip Türkçe kelime vurgusu araştırılırken dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili görüşlerini açıkladığı çalışmasında, şunları yazar: "Birtakım eski birleşiklerde vurgunun son hece dışında olduğu belirtilmeli ve bu vurgunun aslında yerini koruyan grup ya da öbek vurgusu olduğu vurgulanmalıdır; *alı'koy-*, *gide'dur-*, *baka'kal-*" vs.¹⁵ Etimolojik açıdan zarffiil ekindeki vurgu grup ya da öbek vurgusu olarak görülebilirse de, vurgunun yerini koruması fikri, aşağıda da görüleceği gibi, birinci fiilin ilk hecesi de vurgulanabildiğinden, her zaman geçerli değildir (bk. Demir 1992, 1993).

¹⁴ "Es gibt im Türkischen keinen Akzent. /.../ Aber das, worauf es vom linguistischen Standpunkt aus ankommt, ist, daß im Türkischen die Betonungsunterschiede phonologisch irrelevant sind".

¹⁵ Benzing'in Türkiye Türkçesinde vurguyla ilgili görüşleriyle krş. 1941

-iver- :

Yardımcı fiil *ver-* bugün kalıplaşmış *alıko(y)-*'u bir kenara bırakırsak Türkiye Türkçesi yazı dilinde artık kullanılmayan dar ünlülü zarffiil ekleriyle birleşik fiil kurabilen yegane yardımcı fiildir. Normatif dilbilgisi kitaplarında bu fiilin önceki fiile bitişik yazılması gerektiği belirtilir (msl. Gencan 1975, 286 vd.; Ediskun 1985, 230 vd.; Banguoğlu 1986, 488; krş. Ergin 1980, 389). Eski Osmanlıcada zarffiil ekinin ünlüsü açısından, geniş zaman ünlüleriyle zarffiil ekleri arasındaki Eski Türkçedeki benzerlik kısmen korunduğu için dar sıralı ünlüyle biten zarffiillerden sonra diğer yardımcı fiiller de gelebilmekteydi. Ancak *ver-* Mundy'ye göre daha Eski Osmanlıca devresinde kendinden önceki ünlü zarffiil ekine önemli bir tesirde bulunuyor ve bu yüzden *-e / -ü > -i* değişmesinin önemli sebeplerinden birini teşkil ediyordu (1954, 300, 310). Aynı şekilde, kendilerinden önceki zarffiil eki vokali üzerinde - daha az olmak kaydıyla - bir tesiri de *bil-* ve *gör-* fiilleri göstermekteydi. Mundy bu hususta aynen şunları yazar: "In the case for *virmek* the attraction is so strong and uniform that for purposes of analysis it is best to regard the *-i* variant as the normal form /.../" (a. g. y.). Bu durumda *ver-* yardımcı fiilinin ekleşen ilk fiillerden biri olduğu düşünülebilir.

-iver-'in görevleri :**"Tezlik", "çabukluk", "birdenbirelik" :**

Ele aldığımız *-iver-* şeklinin görevleriyle ilgili değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan en yaygın olanı "tezlik", "çabukluk", "apansızlık", "birdenbirelik" ifadesidir.¹⁶ Araştırmacıların çoğu *-iver-*'in bu görevi hususunda hemfikir görünmektedir. Bu görüşe karşı en önemli - ve yegane - itiraz, Deny'nin meşhur gramerini zaman zaman kendinden eklemeler de yaparak Türkçeye çeviren Elöve'den gelir (1941, 471). O, söz konusu fiille kurulan birleşik fiillerde tezlik hissetmediğini söyler ve bu fikrini şu cümleyle kuvvetlendirmeye çalışır. "Bunda tezleme manası olmadığı ayrıca tezleme fikrini veren katmaçlarla kullanıldığından anlaşılır" (a.e.y.). Ancak Elöven'in burada göz ardı ettiği çok önemli bir husus vardır: Söz konusu fiille kurulan birliğin "tezleme fikrini veren katmaçlarla" kullanılabilmesi, en azından birliğin tezliğe zıt bir görev taşımadığını göstermektedir ki bu, Elöve'nin tezlik vb. yorumları çürütmek için ileri sürdüğü görüşün tezliğin aleyhinde değil ancak lehinde kullanılabileceğini gösterir. Ayrıca Elöve, bu

¹⁶ Msl. Deny 1921, 515 vd.; Gabain 1953, 8 vd.; Kononov 1956, 209 vd.; Kießling 1960, 98; Kuznecov 1966, 220 vd.; Yüce 1973, 12 vd.; Gencan 1975, 286; Banguoğlu 1979, 155; 1986, 490 vd.; Ergin 1980, 287; Lewis 1986, 191 vd.; Demir 1993.

fiille kurulan birliklerin sözü edilen "katmaçlar" olmadan - muhtemelen o zaman da - "tezleme" ifade edebildiğini de göz ardı etmektedir: *Geliverdi 'Çabucak geldi'*.¹⁷

Bir şeyi başkası için yapma :

Ele aldığımız *-iver-* şeklinin yerine getirdiği bir başka görev de A. von Gabain'e göre bir şeyi başka birisi için yapmaktır ("zu Gunsten eines anderen tun" 1953, 8). Yüce de bu fikri temsil etmekle birlikte, Gabain'in görüşüne "freundlicherweise" ifadesini ekler (1974, 12). Gencan tarafından ileri sürülen bu şeklin emir ekleriyle kullanılması halinde "dileyiş ayırtısı sezilir" (1975, 287) ve Banguoğlu'ya ait "ivedilik fiileri çoğu zaman 2. ve 3. kişilerde rica yollu da kullanılır" sözleri de (1979, 155) buraya ilave edilebilir. Banguoğlu'nun bu görev için verdiği örneklerin hepsi "rica yollu" da kullanılabilen emir eklerine sahiptir. Ben *-iver-*'in bir şeyin yapan için değil, başka birisi için yapıldığını ifade edebildiği fikrine katılıyor, ancak "rica yollu" vb. nüansların doğrudan doğruya *-iver-*'den değil, kullanıldığı metin, durum, cümle entenasyonu, emir ekleri gibi başka unsurlardan kaynaklandığına inanıyorum.¹⁸ Bir şeyin başka birisi için yapıldığını bildiren, ancak hiç de kibar bir ifade şekli olmayan şu örnek bunu göstermeye yeterlidir, sanırım: *Okuyuver ulan şunu!*

"İhmal", "özensizlik" :

Ele aldığımız şeklin görevleriyle ilgili bir diğer görüş, genel olarak kabul edilen "tezlik", "birdenbirelik" vb. görevlere itiraz eden Elöve tarafından temsil edilir: "Bu siyganın esas mânası bir fiili 'tekellüfsüz, ihtimamsız, ihmalkar' bir surette yapmaktır; bunun için buna ihmal ve özensizlik fiili demek en doğrusudur" (1941, 471). Aynı görüş Gencan'ın eserinde "önemsizlik, gelişigüzellik, savsama ayırtısı" kelimeleriyle ifadesini bulur (1975, 286).

Özetlediğimiz mevcut bilgilerden *-iver-*'in değişik görevlerini birbirinden ayırtetmenin mümkün olup olmadığı belli değildir. Bunun için *yazı ver!* cümlesinin, cümlede herhangi bir görev açıkça öne çıkarılmadığına göre, neden mesela 'schreib für mich!' (benim için yaz!) ve benzeri bir şekilde değil de "schreib rasch!" (Gabain 1953, 9) olarak; *hep onun kolayca yapı verdiği işler arasındaydı* cümlesinin ise niçin "das alles gehörte zu den Sachen, die er uns ohne Mühe in Ordnung brachte" (Gabain 1953, 9) şeklinde Almancaya tercüme edildiğini anlamak mümkün değildir.

¹⁷ Elbette tezlik, birdenbirelik vb. kavramlar fiziki manada anlaşılmalıdır. Fiziki manada yavaş olan bir oluş, bunu anlatan birisi tarafından pekala tez, çabuk olarak algılanabilir: *Ömrümüz geçivermiş* 'Ömrümüz çabucak geçmiş'.

¹⁸ Bu hususta geniş bilgi için bk. Demir 1993.

Kononov'un verdiği *yazıvermek* 'bistro, srazu, legko napisat'"; *okuyuvermek* 'bistro, srazu, legko pročit' ve mesela Gencan'ın gramerindeki *Söyleyivermek* 'hemen söylemek' 'şöylece söylemek' (1975, 287) gibi örnekler içinse soruyu başka türlü sormamız gerekir: "bistro" ('çabuk, çarçabuk'), "srazu" ('hemen, derhal, birden'), "legko" ('kolayca, kolaylıkla'), hemen, şöylece gibi nüanslardan birini, metin olmadan öne çıkarmak mümkün müdür?

-'iver- : -i'ver- :

Şimdiye kadarki çalışmalarda, ele aldığımız şeklin görevleriyle ilgili değişik fikirler ileri sürülürken, araştırmacıların gözardı ettiği önemli bir husus vardır. Bu, yazıda gösterilmemekle birlikte bir mesajın doğru algılanarak, iletişimin istenilen şekilde sağlanmasına yarayabilen, konuşulan dili yazılan dilden ayıran önemli hususiyetlerden birini teşkil eden vurgudur. Birliğin kullanıldığı metin, durum gibi belli bazı yorumları öne çıkarabilen halleri bir kenara bırakırsak, yukarıda denildiği gibi, vurgu sayesinde yanyana duran ve ikincisi yardımcı fiil görevinde olabilen iki fiilin kendi manalarıyla mı kullanıldıkları yoksa bir birleşik fiil mi meydana getirdiklerini tespit etmek mümkündür: *Koşu'p durdu* 'Koştı ve durdu': *Ko'şup durdu* 'Sürekli koştu'. Gene vurguyla, ikinci fiilin birden fazla görevi yerine getirebildiği durumlarda bu görevleri, en azından görevlerden bazılarını, birbirinden ayırmak mümkündür. Ergin'in de dediği gibi "bugün vokal zarffiileri tek olarak zarf olarak kullanılmadıkları için göründükleri yerde birleşik fiilin var olduğu kolayca anlaşılır" (1980, 388). O sebepten günümüz Türkiye Türkçesinde ünlü zarffiillerle kurulan birliklerde, bu arada *-iver-*'de de, vurgu sayesinde ancak birliğin değişik görevlerini birbirinden ayırtetmek söz konusudur. Ele aldığımız şekille kurulan birleşik fiiller bugün Türkiye Türkçesinde *-iver- : -i'ver-* şeklinde vurgulanabilmektedir: *Ya'zıverdi : Yazı'verdi*.

-'iver- :

Örneklere baktığımız zaman iki değişik vurgulama türünün yukarıda sözünü ettiğimiz manalara kısmen paralel bir dağılıma sahip olduğu anlaşılır. Türkologlar arasında en fazla kabul gören "çabukluk", "tezlik", "apansızlık" gibi görevler, *-iver-*'in asıl manasıyla kullanılan fiilin ilk hecesinin vurgulanması halinde ortaya çıkan bir görevidir: *Ba'qıverdim* 'Birden bire farkına vardım, birden bire gördüm', *A'liverdi* 'Çabucak aldı', *Ge'tiriverdi* 'Çabucak getirdi', *Ya'zıverdi* 'Çabucak yazdı' vs. Dolayısıyla yukarıda gramerlerden aldığımız *yazıver!* *yazıvermek* ve *okuyuvermek* gibi örneklerde *-iver-*'in "çabukluk" "tezlik" vb. görevleri yerine getirdiği şeklindeki açıklamalar ve örneklerin bu yöndeki tercümeleri ancak birinci fiilin ilk hecesinin vurgulanması halinde doğrudur: *Ya'zıver!* 'Schreib rasch!' *ya'zıvermek* 'bistro napisat' ve *o'kuyuvermek* 'bistro pročitat', *Sö'yleyivermek*

'hemen söylemek'. Bu durum, birinci hecenin vurgulanmasının yardımcı fiilin tezlik ve benzeri görevleriyle sıkı sıkıya birbirine bağlı olduğunu göstermektedir.

-'iver- :

Araştırmakta olduğumuz şeklin yukarıda kısaca özetlediğimiz geri kalan görevlerindeyse vurgu genellikle zarffiil eki üzerinde bulunmaktadır. Başka bir deyişle -iver-'in gramerlerde sözü edilen bir şeyi başka birisi için yapma; gelişi güzellik vb. görevleri, birleşik fiilde en azından kendi manasıyla kullanılan fiilin ilk hecesinin vurgulanmaması halinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda birliğin vurgusu genellikle zarffiil eki üzerinde bulunmaktadır: *Söyleyi' vermek* msl. 'zahmetsizce söylemek, *'Getiri'verdi* msl. 'Benim için getirdi', *Yazı'verdi* msl. 'Benim için yazdı', */.../ yakama bu çiçeği bile o taktı'verdi* (Ağaoğlu 1980, 16) 'Yakama bu çiçeği benim [hatırım] için/zahmetsizce o taktı', *Nasıl bir Hacer'se bize de oynayı'versin!*" (Tahir 1981, 188) 'Nasıl bir Hacer'se bizim [hatırımız] için de oynasın' */.../ arabayı biraz yana alı'verin* (Ağaoğlu 1981, 138) *'/.../ arabayı lütfen biraz yana alın', Hep onun kolayca yapı' verdiği işler arasındaydı* "Das alles gehörte zu den Sachen, die er /sie für uns einfach in Ordnung bringen konnte", *ya'zıvermek* 'legko napisat' ve *o'kuyuvermek* 'legko proçitat'.

Sonuç :

Buraya kadarki açıklamalardan da çıkarılabileceği gibi, gramerlerden seçtiğimiz yukarıdaki örnekleri yeniden ele alacak olursak, metin içinde geçmeyen bu örnekleri birliğin vurgusuna göre iki şekilde anlamak mümkündür: *Ya'zıver!*, *ya'zıvermek* ve *o'kuyuvermek* gibi örnekler asıl fiilin gösterdiği oluşun tez, çabuk yapıldığını belirtirken morfolojik açıdan hiçbir değişiklik olmamakla birlikte örneklerin *Yazı'ver!*, *yazı'vermek* ve *okuyu'vermek* şeklinde vurgulanması halinde, -iver- şekli, bir işin başkası için; özenilmeden, kolayca, gelişigüzel yapılması gibi 'tezlik, birdenbirelik' dışında metinden metine değişebilen bir görev yerine getirmektedir.

Göstermeye çalıştığım gibi vurgu, -iver- şeklinin değişik görevlerini başka hiç bir şey olmadan belli ölçüde birbirinden ayırmaya yetmekte, başka bir deyişle anlam ayırıcı, yani fonolojik bir değere sahip olmaktadır: *O'kuyuverdi* 'Çabucak okudu' : *Okuyu'verdi!* msl. 'Benim için okudu'. Metin dışı unsurların tesiriyle aynı örnek değişik türde yorumlanabilir, -iver- şeklinin aynı metinde birden fazla görevle kullanılabildiğine dair örnekler bulunabilir veya başta da söylediğim gibi metinde başka bir unsur vurgulama şeklinden birini veya diğerini öne çıkarabilir. Bütün bunlar ele aldığım şeklin görevlerinin tespitinde dile getirmeye çalıştığım görüşü çürütmeye yetmez. Dilbilimsel Türkolojide son derece ihmal edilmiş olan konuşulan Türkçeye dair ileride yapılacak detaylı araştırmalar bu konudaki eksiklikleri tamamlayacak ve bilgilerimizi şüphesiz daha da genişletecektir.

KAYNAKLAR VE BİBLİYOGRAFYA

Taranan eserler

- Ağaoğlu, A., 1980⁴. *Bir düğün gecesi*. İstanbul.
- _____, 1981³. *Fikrimin ince gülü*. İstanbul.
- Atılgan, Y., 1985³. *Aylak adam*. İstanbul.
- Buğra, T., 1972². *İbişin rüyası*. İstanbul.
- Kutlu, M., 1986². *Ya tahammül ya sefer*. İstanbul.
- Pamuk, O., 1990. *Kara kitap*. İstanbul.
- Tahir, K., 1981. *Körduman*. İstanbul.
- Arat, R. R., 1928 = Rachmatullin, G. R., 1928. *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen*. Weimar. (= Sonderabdruck aus "Ungarische Jahrbücher" Band VIII. Heft 1/4.)
- Banguoğlu, T., 1979². *Anahatlarıyla türk grameri*. İstanbul.
- _____, 1986. *Türkçenin grameri*. İstanbul.
- Brendemoen, B., 1987. Trabzon ağızlarındaki zaman kipleri üzerine bir not. *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985, tebliğler, I. Türk Dili, cilt 2*. İstanbul. S. 33-40. (= İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi.)
- Buluç, S., 1974. Über einige Konjugationsformen in den anatolischen Mundarten. G. Hazai/P. Zieme [Yayınlayanlar], 1974. *Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker*. Berlin. S. 161-164.
- Collinder, B., 1939. *Reichstürkische Lautstudien*. Uppsala, Leipzig. (= Uppsala universitatis årsskrift 1939: 1.)
- _____, 1941. Gibt es im Türkischen keinen Akzent? *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 95, s. 305-310.
- Demir, N., 1992. Zur Verwendung der Hilfsverbverbindung -ip dur- in einem anatolischen Dialekt. G. Bethlenfaluy et. al. [Hgg.], 1990. *Altaic religious beliefs and practices. Proceedings of the 33rd meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Budapest, June 24-29 1990*. Budapest. S. 89-95.
- _____, 1992a Güneybatı Anadolu ağızlarında kullanılan şimdiki zaman eki -ik gelir. Vortrag: Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül-1 Ekim 1992), Ankara. [baskıda.]
- _____, 1993. *Postverbien im Türkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*. Wiesbaden.

- Deny, J., 1921. Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli). Paris.
- Ediskun, H., 1985. *Türk dilbilgisi*. İstanbul.
- Elöve, A. U., 1941 = Deny, J., 1941. *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi)*. Tercüme eden: A. U. Elöve. İstanbul.
- Ergin, M., 1980⁵. *Türk dil bilgisi*. İstanbul.
- Gabain, A. von, 1953. Verbalkompositionen im Türkischen. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1953*, s. 1-15.
- Gencan, T. N., 1975³. *Dilbilgisi*. İstanbul.
- Grønbech, K., 1940. Der Akzent im Türkischen und Mongolischen. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 94*, s. 375-390.
- Johanson, L., 1974. Sprachbau und Inhaltssyntax am Beispiel des Türkischen. *Orientalia Suecana 22*, s. 82-106.
- _____, 1976. Zum Präsens der nordwestlichen und mittelasiatischen Türksprachen. *Acta Orientalia 37*, s. 57-74.
- _____, 1976a. Das tschuwaschische Aoristthema. *Orientalia Suecana 23-24*, s. 106-158.
- _____, 1988. Funktionen syndetischer Gerundien im Türkischen. Erscheint in: Akten des Kongresses für die türkische Sprache. Türk Dil Kurumu. Ankara.
- _____, 1990. Zur Postterminalität türkischer syndetischer Gerundien. *Ural-Altäische Jahrbücher (Neue Folge) 9*, s.137-151.
- _____, 1991. Zur Typologie türkischer Gerundialsegmente. *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, s. 98-110.
- _____, 1992. *Strukturelle und soziale Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Frankfurt. (= Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe Universität Frankfurt am Main.)
- Karpov, V. G. 1975. Glagol. H. N. Baskakov [Yayınlayan], 1975. *Grammatika hakasskogo yazıka*. Moskva.
- Kißling, H. J., 1960. *Osmanisch-türkische Grammatik*. Wiesbaden. (= Porta linguarum orientalium. Neue Serie III.)
- Kononov, A. N., 1956. Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo yazıka. Moskva, Leningrad.
- Krámsky, J., 1990. Phonetics and phonology. G. Hazai [Yayınlayan], 1990. *Handbuch der Türkischen Sprachwissenschaft. Teil I*. Budapest. S. 302-334.

- Kuznecov, P. I., 1966. Kategoriya vida v tureckom yazıke. *Inostranny Yazıki* 2, s. 213-228.
- Lewis, G. L., 1986⁶. *Turkish grammar*. Oxford.
- Menges, K. H., 1933. Drei özbekische Texte. *Der Islam* 21, s. 141-194.
- _____, 1956. *Das Cagatajische in der persischen Darstellung von M/rza Mahdl Xa' n*. Wiesbaden. (= Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1956, Nr. 9.)
- _____, 1968. *The Turkic languages and peoples. An introduction to Turkic studies*. Wiesbaden. (= Ural-Altäische Bibliothek.)
- Mihaylov, M. S., 1965. Issledovaniya po grammatike tureckogo yazıka. Perifrastiçeskie formı tureckogo glagola. Moskva.
- Mundy, C. S., 1954. The -E/Ü gerund in old ottoman. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 18, s. 298-318.
- Nasilov, N. D., 1975. Zur Interpretation der Hilfsverben in den türkischen Sprachen. *Bilimsel Bildiriler* 1972. Ankara. S. 505-510.
- Räsänen, M., 1949. *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*. Helsinki. (= Studia Orientalia 15.)
- Rüstemov, R., 1960. *Azerbaycan diliniñ grammatikasi*. Bakı.
- Scharlipp, W.-E., 1984. *Auxiliarfunktionen von Hauptverben nach Konverb in der neuuigurischen Schriftsprache von "Sinkiang*. Berlin. (= Islamkundliche Untersuchungen. Band 87.)
- Schönig, C., 1984. *Hilfsverben im Tatarischen. Untersuchungen zur Funktionsweise einiger Hilfsverbverbindungen*. Wiesbaden. (= Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Mainz. Veröffentlichungen der orientalischen Kommission. Band XXXV.)
- Şçeka, Yu. V., 1986. Predikativnie konstrukcii s polnoznaçnımi fiksirovannımi elementami v tureckoy razgovornoy reçi. *Sovetskaya Tyurkologiya* 1986/5, s. 70-79.
- _____, 1989. Garmonema i taktema kak intonologiçeskie eninici i ih osobennosti v tureckoy razgovornoy reçi. *Voprosı Yazıkoznaniya* 1985/5, s. 57-69.
- Yuldaşev, A. A., 1965. *Analitiçeskie formı glagola v tyurkskih yazıkah*. Moskva.
- _____, 1977. *Sootnaşenie deepriçastnih i liçnih form glagola v tyurkskih yazıkah*. Moskva.
- Yüce, N., 1973. *Gerundien im Türkischen. Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*. Mainz.